

УДК 327(477:497.11)"2022"

DOI 10.5937/spm80-44267

Прегледни рад

*Александар Гајић**

Институт за европске студије, Београд

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ НАКОН ОТПОЧИЊАЊА РАТА У УКРАЈИНИ: НЕУТРАЛНОСТ И СТРАТЕШКО ОДВРАЋАЊЕ У КРИЗНОМ КОНТЕКСТУ**

Сажетак

У раду се преиспитује савремени геополитички положај Републике Србије након отпочињања рата у Украјини а у циљу потврђивања хипотезе како је и у новим, отежаним геополитичким условима могуће задржати досадашњу политику војне неутралности и повећати сопствене капацитете за стратешко одвраћање. Полазећи од геополитичког положаја Украјине на евроазијском простору и значаја који на њему поприма садашње војно сукобљавање Русије са „колективним Западом”, у првом делу рада се посматра положај Србије и његов утицај на одабир спољнополитичке стратегије Србије (која се креће између неутралности и „стратегије врдања”). Други део рада посвећен је дескрипцији савремене отежане позиције Србије у новим, кризним геополитичким приликама („усамљена и у окружењу”), да би боље разумели како бројни изазови из окружења којим је она изложена тако и њени спољнополитички потези којим се тежи очувати њена војна неутралност и способност за стратешко одвраћање. Завршна разматрања односе се на геополитичке перспективе истрајавања у неутралности,

* Имејл-адреса: romero@eunet.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за европске студије у Београду, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

односно потврђивању основне хипотезе рада о одрживости ове политике у отежаним приликама.

Кључне речи: рат у Украјини, геополитички положај, Србија, спољнополитичке стратегије, неутралност, стратешко одвраћање

УВОД: О ГЕОПОЛИТИЦИ СУКОБА У УКРАЈИНИ

Почетак „специјалне војне операције” на простору постсовјетске Украјине као друге, радикалније фазе (након оне прве, током периода 2014-2022 (Zarić i Budimir 2022, 78–104)) сукоба Русије и Запада представља титанско геополитичко надметања два различита геополитичка и цивилизацијска концепта на простору источноевропског дела Хартланда, али и „комплексни политички, безбедносни и економски проблем у међународним односима у модерној историји” (Kolarski 2022, 78). Потенцијал овог сукоба може да доведе до радикалне трансформације укупних међународних односа и светских геополитичких прилика, то јест до посве друге глобалне дистрибуције моћи. Простор Балкана, са Србијом у свом средишту, и као спона западног и средишњег дела Римланда и као део источноевропског међуморја као простора (репризираног а пројектованог) „санитарног кордона” којим се потискује Русија и припрема геополитичка пенетрација у дубину континенталног Хартланда, увек је био не само сеизмограф континенталних геополитичких гибања већ и простор на коме су се редовно очитовале последице свих ових кретања. Да би се, међутим, свеобухватно објаснио положај Србије у савременом контексту, неопходно је прво разумети геополитички оквир савременог сукоба на простору Украјине.

Простор Украјине чини западни, равничарски део источноевропског Хартланда који преставља спону (у правцу исток-запад) средњевропског Римланда са огромним пространством руске Евроазије, са партиципацијом на боку ка једном „затвореном мору” (Црном мору) (Копуvtar 2014). Овај простор историјски оличава „немирну границу”, пограничје (како сам назив „Украјина” указује) Хартланда на коме се силе „срца копна” сусрећу и надмећу са експанзионистичким продорима из „обода копна”. Савремена прилике у Украјини представљају нови, радикализован израз њене старе „граничне ситуације” у којој се налазила много пута кроз историју. Као део „руског света” - у геостратешком смислу њен „меки трбух” - Украјина представља простор

надметања између експанциониста који полазе са запада, из европског Римланда (евро-атлантизам) и евроазијског континентализма из „срца копна”, који покушава да их заустави и заузда. „Под руском надмоћи, Украјина „укотвљује” руску моћ све до Карпата. Ове планине не онемогућавају продор, али не могу бити превладане лако. Ако је Украјина под утицајем или контролом западних сила, руско и белоруско „јужно крило” је широм отворено дуж лука који сеже од пољске источне границе скоро до Волгограда на југо до Азовског мора, растојања дужег од хиљаду миља, више од 700 који леже дуж руског поседа. Постоји свега неколико природних баријера. За Русију, Украјина је питање фундаменталне националне безбедности. За западне силе, вредност Украјине лежи само у томе ако ова сила тежи да се ангажује и победи Русију, као што су то Немци покушали у Другом светском рату” (Friedman 2013).

Актуелне позиције и циљеви великих сила везано за Украјину и тамошњи сукоб су јасне (видети Rutland 2015, 129–140): „За Русију, Украјина представља кључну безбедносну зону која се ни пошто не сме препустити да постане простор са које се претња може пренети на европски део руске територије. У том смислу, она мора остати или у најмању руку неутрални „тампон” између Русије и сила европског Римланда, или бити реинтегрисана (на различите начине и у више фаза) у новонастале континенталистичке савезе које иницира Русија (...) САД, тј. атлантисти имају потпуно супротне циљеве: они желе да задрже своје позиције у ослабљеној ЕУ те да по сваку цену спрече приближавање кључних земаља ЕУ са Русијом (Engdahl 2010). Зато они гурају ЕУ у своје источно даље ширење (обзиром да их то конфронтира са руским интеграционим плановима) и, истовремено, прижељкују дуготрајне тензије и дестабилизацију. Док ЕУ, а неке њене чланице посебно, имају економске интересе за стабилном Украјином (мада је неки виде као део ЕУ, а неки не) и побољшањем привредне сарадње са Русијом упркос негативним сентиментима и перцепцијом Русије и Руса, атлантистички циљ је дуготрајна нестабилност и криза која би, вештим конфликтним менаџментом, трајно одвојила, конфронтирала и ослабила и ЕУ и Русију” (Гајић и Рајић 2022, 132).

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ САВРЕМЕНЕ СРБИЈЕ И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА СПОЉНОПОЛИТИЧКУ СТРАТЕГИЈУ

Геополитички положај, најкраће речено, представља просторно позиционирање политичког субјекта (најчешће државе) у географским датостима, то јест у постојећем окружењу и утицајима. Он одсликава везу између просторног положаја (места) и утицаја географских и политичких фактора на њега. Ови фактори су: географски положај земље, војно-стратешка позиција, шири регионални и политичко-безбедносни контекст, унутрашње политичко уређење итд. Савремена геополитика сваки политички субјект посматра кроз четири основна аспекта његовог геополитичког положаја: 1) географског аспекта (чине га географски положај, положај физичко-географских датости у односу на државну границу, распоред саобраћајница и њихов промет) 2) аспекта политичког окружења (регионални распоред политичке моћи) 3) аспекта глобалног распореда моћи и његових геополитичких структура (распростирање великих сила, њихових војно-политичких савеза и њиховог ширења, повлачења и места додира и међусобног сукобљавања (*shatterbelts*) 4) унутар-политичког аспекта (вид политичког уређења, карактер власти, уставни поредак, привредна развијеност итд).

Посматрајући сва четири аспекта геополитичког положаја Србије, јасно се може уочити следеће. У политичко-географском погледу, Србија је смештена у средиште простора Балканског полуострва, чијом дужином се простире основни путни правац кроз овај део Европе (моравско-вардарска долина) која спаја простор Панонске низије са Медитераном, чинећи својеврсно језгро, унутрашњост (*hinterland*) најисточнијег европског полуострва.

Регионално окружење Србије чини низ балканских и средњоевропских држава, од којих је већина настао на развалинама бивше Југославије, државне творевине у коју је Србија уградила своју државност и највеће војне победе у својој историји. Са запада, севера и истока Србија је окружена државама које су чланице ЕУ и НАТО савеза, а са југа и југоистока чланицама НАТО-а које теже пуноправном чланству у ЕУ. Односи су окружењем су сложени услед читавог низа историјских спорова и међусобних претензија на просторе које српски народ насељава низ векова. Овај антагонизам је у највећој мери индукован споља, услед геополитичког надметања „великих сила”, представника „четири велика простора” који се сустичу на Балкану, а који се преливају на њихове локалне цивилизацијске заступнике, односно њихове државне творевине, а

који се често инструментализују за реализацију ширих геостратешких циљева њихових покровитеља. „Диференцирање држава у окружењу се махом подудара са верском и културно-цивилизацијском опредељеношћу носећих нација у државама: римокатоличке државе у окружењу гравитирају свом западном цивилизацијском језгру - средњоевропској геополитичкој опцији, али и тренутно надмоћним атлантистима; државе са муслиманском већином усмерене су ка Оријенту, тачније Турској као најприсутнијој регионалној сили овог усмерења, а православне државе – руском континентализму (уколико нису подјармљене, директно или суптилно, атлантистима)” (Гајић 2022, 128).

Трећи аспект геополитичког положај (и свакако по свом значају најважнији) тиче се позиције Србије у односу на глобалне геополитичке структуре. Како Балканско полуострво представља јужни ободни део „медитеранске кључаонице” (Бжежински) смештене на прелазу између западног (Европа) и централног (Блиски исток) дела Римланда, приобаља евоазијског копна који одваја његово континентално језгро, Хартланд (Русија) од приступа светским морима,¹ ово подручје представља простор честих историјских потреса ((shatterbelt) услед сталног надметања великих сила различитог геополитичког предзнака. У питању су четири силе – представнице три културно цивилизацијска типа: Запада, који из Средње Европе тежи продору ка источном Медитерану; Оријента, који са простора Источног Средоземља тежи експанзији ка северозападу; Евроазије, која из срца копнене масе тежи да продре ка Медитерану, и Атлантиста, такође западног цивилизацијског одређења, који контролишу светска мора и спречавају успостављање хегемонистичке копнене силе која би јој могла угрозити постојећу превласт. Због оваквих геополитичких прилика „дугог трајања” простор Балкана (са Србијом у свом средишту) чешће је имао улогу препреке него моста и споне између различитих цивилизацијских творевина те простора које оне обухватају. Нестабилност геополитичких прилика услед сталног конфронтацијања „великих сила” онемогућавало је стварање трајних и стабилних (и, поготово, самосталних) аутохтоних државних творевина, па тако и српске државе. Све оне су своје постојање у великој мери морале да ускладе у односу на интересе „великих сила”, уклапајући своје виталне интересе са њиховим стратегијама деловања. Ипак, релативна самосталност српске државе стално је била трн у оку интересима „великих сила”.

¹ О класичној геополитици и доктрини Римланд-Хартланд видети Makinder, 2009; Spykman 1944; Spykman, 1942; Dugin 2004.

Четврти аспект геополитичког положаја односи се на унутрашње прилике територијалног политичког субјекта/државе. Очитује се у облицима политичког уређења и особинама власти, у уставно-правном устројству, привредним токовим и сличном. Он представља историјски исход како спољашњих утицаја тако и унутрашњег дуготрајног развојног процеса на датом географском простору, односно државотворног наслеђа са свим својим позитивним и негативним карактеристикама. Сасвим је очигледно колико су спољни (гео)политички утицаји имали значај и на уставно-правне и политичке и економске прилике у Србији кроз целу њену историју, па тако и у последњем, постјугословенском периоду, након поновног стицања државне самосталности. Ово је посебно видљиво како у привредним активностима (зависност српске економије од директних страних инвестиција и финансијских улагања), тако и у унутрашњој политичкој (не)стабилности.

Укупно узевши, геополитички положај има велику улогу како на унутрашњем, тако и спољнополитичком плану, нарочито при усвајању и реализацији спољнополитичких стратегија којима прибегавају државе величине Србије. То су следеће стратегије: балансирање кроз удруживање насупрот потенцијалној претњи, придруживање великој сили (*bandwagoning*), заузимање позиције неутралности или прибегавање „стратегији врдања” (*hedging strategy*). „Прве две стратегије (су алтернативне, међусобно искључујуће) и представљају директну последицу недостатка моћи малих држава пред деловањима оних великих и утицајнијих: мале се државе, као појединачно нејаке, удружују са другим земљама како би заједно створиле баланс моћи у односу на „велику силу” од које им стижу безбедносне претње или се, пак, прикључују (*bandwagon*) „великој сили” која им прети и тако од себе отклањају њихову реализацију, уз неминовно пружање низа уступака” (Гајић 2022, 124). Стратегија врдања (*hedging strategy*) искоришћава повољне прилике које омогућавају да се не заузме обавезујућа политика према другим државама и њиховим савезима, развијајући са свима, *ad hoc* прагматичне и обострано корисне односе, тежећи при томе да минимизира ризик од конфронтације са било којом од великих сила. Четврта могућност је вођење политике неутралности. Њој се прибегава услед устручавања малих држава да се приклоне међусобно антагонизованим блоковима, а у условима (пре свега геополитичким) које им омогућавају симетричан стратешки однос, то јест независност од конфронтираних полова моћи. У најбољем случају, ова стратегија добија статус сталне неутралности: „Уместо опирања за улазак у политичко-одбрамбене савезе, стално неутрална држава

преузима на себе обавезу да неће бити део нити једног будућег оружаног сукоба, као и да ће током периода мира водити довољно рестриктивну спољну и безбедносну политику, којом ће моћи да убеди све остале државе да ће статус одржати и за време оружаног сукоба. Дакле, одабрани приступ је управо супротан уобичајеном; држава се, практично, одриче могућности употребе силе као елемента спољне политике и обећава да ће јој прибећи искључиво ради самоодбране” (Novaković 2019, 243).

Бирање војне неутралности, као и (претежне) спољнополитичке стратегије неутралности, условљава, то јест сужава опције оним државама за развијања сопственог приступа стратешког одвраћања, то јест искључује могућност стварања војних савеза са другим земљама (примеренијег стратегијама балансирања) као начина да се одврате потенцијални агресори од планираног напада. У том случају се одвраћање као „практично обесхрабривање или обуздавање некога – у светској политици, обично неке државе – од преузимања нежељених акција, попут оружаног напада” (Ratković 1981, 355) то јест «спремности на војни одговор и наношење удара у случају да друга страна нападе, и тиме приморава другу страну да одустане од првобитног плана” (Igrutinović 2022, 40) своди пре свега на повећање сопствених борбених капацитета и побољшања борбене готовости својих војних снага, то јест на самостално увећање своје „тврде” моћи. У том случају елемент моћи (која се самоувећава) постаје кључан у једначини концепта одвраћања који, растављен на своје основне елементе, гласи: а) моћ; б) претња употребом силе в) постојање ризика г) разуверавање противника д) очување безбедности (Morgan 1983, 9).

Балансирање зарад опстанка био је основна спољнополитичка стратегија свих српских држава кроз историју, укључујући и обе Југославије, с тим што је ова улога била ојачана у временима биполарне поделе света током Хладног рата у коме је она имала улогу посредничке, међублоковске и несврстане силе. Када је у задњој деценији прошлог века потреба за овом творевином и њеном посредничком улогом нестала, држава је дезинтегрисана у серији грађанских ратова праћених страном војном интервенцијом. Србија, која се опирала дезинтеграцији, претворена је у парију међународне заједнице и изложена прво санкцијама, а касније и страној војној интервенцији. У овом раздобљу српски народ је био означен као непоуздан, реметилачки фактор и сметња пуној контроли региона, па се и његова пацификација одвијала намиривањем суседа на рачун српских виталних интереса (територијалних, привредних, демографских итд) (Stepić 2004, 144; Stepić 2012, 11–40). „Дакле, пред крај

Хладног рата, са почетком изражене доминације суперсиле у униполарном периоду света поретка, „балкански геополитички чвор” (видети Stepić 2001) поново је постао конфронтациона арена за регионалне актере уз истакнуту помоћ и подршку „великих сила”. Као једина преостала суперсила, Сједињене Државе су задржале своје војно присуство и утицај на Балкану након завршетка војне фаза сукоба након чега се ушло у период „замрзнутог сукоба” на највећем делу региона Балкана. Међутим, процеси који се од почетка 21. века одвијају на глобалном нивоу довели су до, отворено речено, привременог смештања Балкана на споредни колосек интереса САД, који су до тада потпуно доминирали и глобалним и регионалним питањима” (Zarić i Budimir 2022, 80). И дан данас САД настављају да стратешки контролишу целокупно окружење Србије, укључујући и њену јужну покрајину на којој мировни мандат има КФОР - оружане снаге под управом УН.

Када друго стратешко опредељење српских држава, балансирање кроз удруживање, није доводило до успеха, уследило би окретање је њеном антиподу – придруживању (*bandwagoning*) доминантној сили. Управо на тај начин Србија је кроз историју постајала (отворени или прикривени) вазал Византији, Османлијама, па и Аустроугарског (у време ткз. „Тајне конвенције” 1881). Иста ситуација догодила се почетком 21. века, након 5. октобра, када је Србија, одлучивши се да би имала више штете од даљег пружања отпора него наде за успех, прибегла стратегији придруживања табору дојучерашњих агресора, а кроз отпочињање придруживања ЕУ и развијање партнерске сарадње са НАТО-м. Све то је чињено да би се минимизирао безбедносни ризик и постигао одређени бенефит кроз сарадњу. Међутим, како је ово опредељење довело само да делимичне релаксације односа, а (временом све успореније) евроинтеграције послужиле водећим западним силама да наставе са политиком условљавања и реализовања својих геополитичких циљева на српску штету, крајем 2007. године српски парламент заузео је прво став о војној неутралности, да би њена спољна политика временом попримила димензије „стратегије врдања” (чија је основа лежала у „четири стуба српске спољне политике” (види Gajić i Janković, 2012, 175–198) са елементима политике неутралности. Промена власти у Београду 2012. године, упркос наставка декларативне политике придруживања (видљиве како у кооперативности у преговорима са Приштином материјализоване у Бриселском споразуму 2013, тако и у делимичном отпочињању евроинтеграција (почетак приступних преговора (април 2013), завршетак скрининга (март 2015), отварање низа поглавља (2015–2019)), са друге стране

је добила контрапункт у наглom побољшању односа да Русијом и Кином и све већим присуством њихових инвестиција у привреду те спољнополитичкој подршци која је попримила и неке елементе стратешког партнерства. У војном погледу, неутралност се очитовала у непридруживању војним савезима упркос подизању степена војне сарадње са НАТО-м на највиши могући ниво, али и војној сарадњи и вежбама са Русијом (Гајић 2022, 134–135). Изгледало је да Србија, упркос недвосмисленој прокламованој оријентацији придруживања ЕУ, у пракси све више иде ка заузимању избалансиране стратегије „врдања” са елементима стратегије опште неутралности. Догађаји на истоку Европе, посебно од времена почетка специјалне војне операције, међутим, зауставили су ове трендове.

У даљем раду, покушаћемо да потврдимо нашу хипотезу да је, упркос (несумњиво на горе) промењеним геополитичким приликама, могуће задржати досадашњу политику војне неутралности, као и спољнополитичку стратегију која се креће између неутралности и „стратегije врдања” уз истовремено појачање сопствених капацитета за стратешко одвраћање.

УСАМЉЕНА И У ОКРУЖЕЊУ: АКТУЕЛНА ПОЗИЦИЈА СРБИЈЕ

Већ низ година пре почетка руске „специјалне војне операције” у Украјини, а нарочито од времена анексије Крима (2014), ЕУ и САД (тј. претежни део онога што се колоквијално назива „колективни Запад”) са зазором су посматрали продубљивање културних, политичких и економских веза Русије са простором Балкана, пре свега са Србијом у њеном средишту (Benchev 2019). Посебно негативни сентимент будиле су руске инвестиције у енергетском, банкарском и грађевинском сектору које су доживљаване као део стратегије везивања балканских земаља за себе а зарад њихове поступне геополитичке преоријентације ка Истоку. Наравно, овакав утицај је квалификован „малигним” (Politika 2017), док су његове последице сматране дестабилишућим, односно оним које подривају или, у најмању руку, успоравају и одлажу евроинтеграционе процесе, укључујући и оне евроатлантске (приступање НАТО-у) (видети Weber and Bassuener 2014). Иако је било јасно да Русија нити тежи нити је у стању да постане доминантна сила на Балкану већ само жели да повећа удео свог присуства, доминантно мишљење на Западу током готово целе претходне деценије је да се порасту руског утицаја мора стати на пут и одстранити га. Приоритетно окренути

ка украјинском проблему, водеће земље „колективног Запада” су немалу пажњу посветиле одбрани својих стратешких позиција на Балкану и Србији. Пре свега, то у задње време ради ЕУ која је, упркос „замору од проширења” од 2018. године поново почела да улаже напоре и интензификује своју стратегију везивања региона уз себе како би се одагнао утисак да су „евроинтеграције” замрле или крајње успорене (томе, пре свега, служи тз. „Берлински процес”). Ово је чињено у првом реду кроз претварање практично свих земаља регије у кандидате за пуноправно чланство у ЕУ, мада са некима преговори или нису отпочели или је отворен веома мали број преговарачких поглавља/кластера. Са друге стране, убрзано „убацивање”) Црне Горе и Северне Македоније (након промене имена државе, затим „Преспанског споразума”) са Грчком и мањкавог референдума у овој земљи (Vankovska 2022, 87)) у чланство НАТО пакта јасно указује да је сегмент тврде, класичне безбедности западни приоритет у овом делу Европе који се посматра као „црна рупа” на јужном европском простору, или, тачније, као сива зона у релативно хомогеном евроатланском систему у који се не сме допустити ускакање свог главног геополитичког ривала.

Почетак нове фазе сукоба у Украјини након 24.02.2022. године практично је спустило нову хладноратовску „гвоздену завесу” преко европског континента, још драстичнију него ону из времена класичног Хладног рата: практично цела ЕУ и већи део земаља неинтегрисаног Западног Балкана придружио се од стране САД вођеном евроатланском табору у санкционисању и покушају изолације Руске Федерације те свестраној војној и економској помоћи Украјини да се оружаним путем избори у са руским интервенционизмом у источном делу ове земље. Све земље „колективног Запада” и низ других, њима окренутих земаља, сврстали су се у наизглед монолитан антируски фронт, насупрот већем делу света који је остао или неутралан или са мање или више израженим симпатијама ка Русији. Уведено је, са врло скромним резултатима по слабљење руске стране, десет пакета санкција Русији, док је у медијској сфери преовладао проратни, антируски наратив. У Украјину су се слила значајна новчана и војна помоћ без које би режим у Кијеву већ током прве године сукоба био беспомоћан да настави оружану борбу.

У новонасталим приликама, војно неутрална а политички окренута стратегији „врдања”, Србија се нашла у крајње незахвалној позицији, усамљена у својој неутралности и окружена земљама НАТО-а и „колективног Запада”, а са очуваним добрим односима са Руском Федерацијом и јасним, историјско-културним наслеђем те

проруским опредељењем велике већине својих грађана. И што је најважније: постојећи односи са Руском федерацијом су Србији од виталног интереса јер је она, као стална чланица СБ УН, у стању да снагом вета спречи приступање Уједињеним Нацијама одцепљене јужне српске покрајине, Косова и Метохије, као независне државе. Ово чини Русију кључном савезницом Србије у њеним напорима да заустави међународно признање косовске независности, што је кључни територијални проблем и српски национални приоритет (Anastasakis 2022). Кварење односа са Русијом значило би и развргавање овог виталног савезништва. Такође, зависност Србије од руског гаса и нафте довела би је, у случају српског придруживања западним санкцијама, у крајње тешку енергетску ситуацију. Из ових разлога је Србија, иако земља кандидат за пријем у ЕУ, још 2014. године одбила да примени казнене мере према Русији и усагласи се по овом питању са спољном и безбедносном политиком ЕУ. Неки аналитичари ово балансирање Србије објашњавају изостанком „компромисног решења” по питању Косова, али и малој вероватноћи скоријег пријема Србије у ЕУ услед јасног противљења једног броја њених држава чланица даљем проширењу.

Слична ситуација се поновила и након 24. фебруара: и поред очекивања Брисела, званични Београд је чекао пуна два дана да изнесе своју званичну позицију, али се, упркос појачаним дипломатским и медијским притисцима са Запада да уз осуду руске агресије прикључи санкцијама, он од тога уздржао. Српски „Савет за националну безбедност” се два пута састајао у месецима након отпочињања нових сукоба у Украјини и заузео став да се Србија придржава принципа међународног права и подржава територијални интегритет Украјине, али да се неће придружити санкцијама Русији. Исто то је поновио и српски председник у марту у Генералној скупштини УН, истичући да санкције нису опција будући да Србија мора да чува своје виталне националне интересе. Међутим, Србија је, након у сваком смислу спорних оптужби о масакру у Бучи, гласала за суспендовање Руске Федерације из Савета за људска права УН. Принципијелни став Србије против санкција као погрешног средства у постизању спољнополитичких циљева (будући да је и сама била под дугогодишњим санкцијама крајем прошлог века) није дочекан са разумевањем на Западу. Напротив, осуде и прозивања Србије су настављена.

Временом су притисци ка Србији да се придружи санкцијама почели да слабе, како због сазнања да би српске санкције имале нулти ефект по Русију а тешке (пре свега енергетске) последице по Србију, тако и због вероватне спознаје да би Србија могла да игра улогу малог, али значајног посредника између Запада и Русије једном када се

главни сукоби на истоку Европе приведу крају. На крају, Србија не да је само истрајала у својој позицији већ је, након новог, врло повољног краткорочног гасног ангажмана са Русијом, остала једина земља у Европи (ако се изузму Белорусија и Турска) која је одржала свој директни авио-саобраћај са Русијом и, такође, једина земља у којој руски медијски утицај (РТ и Спутник) није угашен принудним државним мерама, већ се на српској медијској сцени и даље могу чути све стране у конфликту. Истрајавање на овим позицијама експерти су настављали да објашњавају како априлским парламентарним изборима у Србији (на којима је већински део бирачког тела проруски настројен), тако и потребама за руским гасом током наступајуће грејне сезоне, чак и дуго након њиховог успешног окончања (Kolarski 2022, 96).

Као и 2014. године, у време анексије Крима, државе у окружењу Србије сасвим су се другачије поставиле. Иначе дубоко подељена по етничком и ентитетском питању, однос према Русији у новим околностима је још више поларизовао односе између Републике Српске и Федерације БиХ, односно представнике три конститутивна народа у заједничким институцијама. У Црној Гори, упркос проблемима да се обезбеди потребна парламентарна већина, тамошња влада (премијера Дритана Абазовића) се, након оклевања, придружила свим рестриктивним мерама у складу са пакетима индивидуалних и економских санкција ЕУ према Русији. Исто су, здушно и без већих потешкоћа, учиниле Северна Македонија и Албанија, које су уз то, сваки пут гласале против Русије у институцијама УН и затвориле свој ваздушни простор за авионе из Русије (Kolarski 2022, 101–102).

Међутим, не само да су се све ове државе одреда (са изузетком БиХ које су се само декларативно придружиле, без одређивања конкретних мера) придружиле санкцијама ЕУ, већ су, уз подршку притисцима на Србију да и она уведе санкције, стале да инсинуирају како је Србија „руски играч” и тројански коњ на Балкану чија спољна политика угрожава регионалну стабилност и безбедност. Најдаље је отишла сецесионистичка влада у Приштини вршећи непресталне провокације током даљих преговора о нормализацији односа са Београдом, све жудећи да реакције Београда представи као вид деловања по налогу из Москве и тако, уз пропратни манихејски медијски образац, себи прибави алиби за даља непочинства. Разлог томе је разумљив: будући да су неке од бивших југословенских република (и покрајина) свој политички и територијални субјективитет стекле углавном на штету Срба и/или Србије, у истом маниру оне покушавају да придобију подршку њима наклоњених великих сила у

контексту новохладноратовске европске геополитичке конфронтације и тако своје циљеве поново остваре на српску штету. Ове инсинуације само су подгрејале антисрпски оријентисане медије и лобистичке кругове на Западу да поново истакну своје старе планове о „завршавању посла на Балкану” (видети Weber and Bassuener 2014) како би се омела „руска инфилтрација”, пре свега кроз постизање „свеобухватног споразума” којим би се Србија *de facto* одрекла КиМ, затим замене ЕУФОР-а НАТО-м у БиХ уз пратећу унитаризацију ове државе, док би се процес евроинтеграција искористио као начин за убрзано усклађивање спољних и безбедносних политика држава кандидата са политикама ЕУ (CFSP), а у складу са преговарачким поглављем 31. На исти начин би и енергетска политика држава кандидата кроз процесе енергетске диверсификације била истргнута из енергетских веза са Русијом итд.

ГЕОПОЛИТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА ИСТРАЈАВАЊА У НЕУТРАЛНОСТИ

Ван сваке сумње је да је рат у Украјини изазвао континентални тектонски геополитички поремећај који се знатно одразио на актуелне прилике и на Балкану, од привредне и енергетске рањивости земаља у региону, преко утицаја на врло сложене и затегнуте регионалне односе, посебно оне које се тичу питања државног суверенитета, односно територијалног интегритета и питања (промене) граница. Последишно, све ово се одразило и на видове вођења спољне политике држава, па и преиспитивања смислености њихових досадашњих спољнополитичких стратегија.

Непорециво је да нове, отежане прилике новоблоковске конфронтације у које је увучен практично цео европски континент у великој мери смањују маневарски простор за вођење самосталне, еластичне, несврставајуће или „врдајуће” спољне политике. Оптерећена и проблемом са својим територијалним интегритетом (проблем КиМ) и односом са непосредним окружењем и утицајима великих сила које су присутне на овом простору, Србија несумњиво има сужен простор деловања за вођење досадашњег курса – војне неутралности и „врдања” између безалтернативног придруживања „колективном Западу” кроз евроинтеграције и покушаја балансираног односа према сва четири стуба своје спољне политике (ЕУ, САД, Русија, Кина). Такође, заштравање односа и са појединим суседима (а самим тиме) и „једноблоковским” окружењем, повећава не само

конфликтни потенцијал, то јест могућу претњу употребе силе, већ изискује приступе форсирања „проширеног одвраћања” (видети Igrutinović 2022, 40–41) уз нужно повећање самосталних видова тврде, војне моћи, то јест додатног улагања у повећање сопствених борбених капацитета којим би се постигао максимално остварив ефект одвраћања.

Како украјински геополитички земљотрес из фундамента мења не само улогу ЕУ у савременом свету већ и целокупно устројство постојећих међународних односа, а нарочито оне између „великих играча” и утиче на перспективу даље редистрибуције глобалне моћи, Србија је принуђена да добро извага шта јој перспективе истрајавања на досадашњој стратегији или њене евентуалне модификације могу донети.

Досадашње истрајавање на војној неутралности и непридруживање санкцијама Русији саморазумљиви су и интересно оправдани: енергетске потребе и, нарочито, савезничка позиција Русије у СБ УН по питању решавања косовског проблема нешто су чега се Србија, будући да нема праве алтернативе за ове видове помоћи, не би смела одрећи. Тога су, иако нису у потпуности одустали од притисака за придруживање санкцијама, свесни и западни геополитички актери.

Управо зато, експоненти „колективног Запада” играју на интензивирање притисака по другом, по њих значајнијем питању од увођења санкција Русији: безбедносном покривању практично целог простора Балкана у њиховом геополитичком аранжману кроз инсистирање на постизању коначног договора између Београда и Приштине. На тај начин би отцепљена српска покрајина и правно и фактички постепено верификовала своју независност и била интегрисана у западне-војно безбедносне ангажмане, након чега би у исти процес биле увучене и Србија и остале српске земље. Будући да им противправни преседан отцепљења територија од међународно-признатих држава у контексту отцепљења делова Украјине и њиховог припајања Русији представља „бумеранг ефект”, западњаци желе договор између две стране којим би се овај „посебан случај” конвалидирао и престао да буде преседан за друге сличне ситуације по основу права на самоопредељење. Проблем је, наравно, што они тај договор желе да наметну на српску штету, не узимајући у обзир или тек мало обраћајући пажње на минималне српске интересе.

Ови притисци праћени су сталним провокацијама које могу да оду пут кризне ескалације, а зарад чијег се примиривања од Србије траже не само парцијални, већ свеобухватни уступци равни одустанку од територијалног суверенитета зајамченог резолуцијом 1244 СБ УН. Стварна кризна ескалација, међутим, није у интересу „колективног Запада” јер би је принудиле на интервенцију која би медијски била (мада по обиму мања) еквивалентна руском војном ангажману и подсетила остатак света на нелегалну интервенцију 1999. године која се на исти начин „санира”. Ни руској страни не одговара оваква ескалација јер би Србија, једини добронамеран државни субјекат западно од ње на европском континенту, у таквом развоју догађаја поново био понижен и, дугорочно гледано, присиљен да буде „угуран” у њој непријатељски табор. У описаним околностима, вишедимензионално деловање како на смиривању ситуације и отклањању повода за изрицање претњи и подизање конфликтних потенциција у виду „проширеног одвраћања” кроз истовремену спремност на дијалог, објашњавања своје позиције и разјашњавању проблематичних ситуација и нарочито неоснованих оптужби и импутација, уз истовремено појачавање сопствених војних капацитета кроз додатно развијање наменске индустрије и побољшање њених производних капацитета, али и куповине новог наоружања пре свега од држава које стоје по страни од актуелне конфронтације на простору Украјине, могу бити довољне да у укупном збиру постигну пуни ефект стратешког одвраћања, барем у средњерочној перспективи.

У датим околностима, Србији и не преостаје ништа друго него да, на смањеном маневарском простору, настоји да одржи своју досадашњу позицију војне неутралности и да настави да „врда” између Истока и Запада, истичући да је овакав положај препоручује за улогу посредника између антагонизованих табора у временима када сви схвате да је неминовно постићи некакав шири договор и деескалирати геополитичку конфронтацију. Овакву улогу, у далеко ширим размерама и са већим донетима, игра Турска, и штета је што ни државни габарити ни унутрашње прилике и регионални односи не омогућавају Србији да јаче заигра сличну геополитичку игру. Узимајући у обзир виталне интересе „великих сила”, смањени конфликтни потенцијал на простору целог Балкану (пре свега услед системске привредне и војне слабости овдашњих актера) те њиховим малих капацитета да самосталним потезима „увуку” велике у своје ситне конфронтационе шеме, као и релативну способност српске државе да (у односу на своје непосредно окружење) увећа своје могућности за стратешко одвраћање његовим проширивањем – и, поред свега, могуће је да Србија не промени своје позиције и дуже

време истраје у својој „врдајућој неутралности” док се ратни сукоб не заврши, па и након њега.

Даље перспективе и геополитичке прилике Србије на Балкану у многоставно зависе од самог исхода ратног сукоба на истоку Европе, као и од постконфликтног аранжмана између Истока и Запада. Није свеједно да ли ће сукоб бити завршен пат позицијом, делимичном или потпуном руском победом (Zarići Budimir 2022, 97–98).

У прва два случаја, чак и ако руске границе буду померене до Дњепра, новохладноратовска „гвоздена завеса” оделиће Србију од своје историјске савезнице и највероватније је принудити да се, будући притиснута са свих страна, „утопи” у свом евроатланском окружењу. Другим речима, придруживање ће одменити „врдање” и неутралност и на тај начин ће бити отклоњена стратешка претња за коју неће постојати довољни капацитети за одвраћање. Цена ће, међутим, бити огромна – јер ће ово придруживање изискивати болно (макар и посредно) одрицање од виталних националних интереса, пре свега оних који се тичу територијално интегритета и суверенитета. И што је још неповољније, у таквом развоју догађаја Србија ће постати (не)вољно сврстана на једну глобално конфронтiranу страну. Подсетимо се да у новонасталим приликама приступање ЕУ има потпуно другачији геополитички и геоекономски контекст него током претходне три деценије: украјински сукоб ју је претворио у несамосталну структуру са опадајућим привредним и укупним развојним потенцијалима, која је гурнута у прочеље конфронтација са источним савезничким колосима.

Међутим, у случају руске стратешке победе, која укључује и њено избијање на делту Дунава, ова међународна река постаће жила куцавица за везу „окружене” Србије којом се, макар делимично, избегава њена изолација и „гутање”. И, што је још важније - овакав ратни исход отвара могућност отпочињања новог процеса у средњој и југоисточној Европи да се изнутра, у тамошњим државама, одиграју промене које ће довести до њихове поступне геополитичке преоријентације и еманципације из алтанстичког геополитичког табора.

Другим речима, евроинтеграциона перспектива Србије (сем на реторичком нивоу) отпочињањем „новог Хладног рата” са сукобом у Украјини постаје крајње депласирана, а стратегија неутралног, балансирајућег врдања, иако отежана и налик

„ходања по жици” израста у животни императив Србије. Без обзира што она значи суочавање са читавом палетом комбинованих провокација и притисака чије услишивање неумитно води ка губитничком „свеобухватном аранжману” под маском компромиса, попуштање значи препуштање и утапање у табор који у глобалним односима слаби и, при томе, своје позиције брани стално се на простору Балкана хранећи на штету српских интереса, па нема разлога да се верује да се ни у будућности неће одвијати тако. Поготово зато што ће грубе, често и неконтролисане реакције Запада на простору целе Европе уследити не током, него након завршетка војних дејстава у Украјини и што ће оне бити усмерене да у потпуности одсеку сваку могућност утицаја и Русије и Кине на просторима „старог континента”. Упркос свему томе – једина права и смислена алтернатива је наставити истрајавати на досадашњој позицији, јер само на тај начин се може и дуготрајно постојати, па чак и по цену да Србија на неко време буде усамљено „острво” до трајне промене међународних прилика у своје мултиполарне димензије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Anastasakis, Othon. 2022. „The Russo-Ukrainian Crisis and the Western Balkans: Associations and knock-on effects.” *ACM Briefs*. https://ascg.me/wp-content/uploads/2022/02/ACM-Brief_January-2022-final.pdf.
- Benchev, Dmitar. 2019. *Russia's Strategic Interests and Tools of Influence in the Western Balkans*. Riga: NATO StratCom Coe.
- Dugin, Aleksandar. 2004. *Osnovi geopolitike, knjiga 1*. Zrenjanin: Ekopres.
- Engdahl, William. 2010. „Ukraine and a Tectonic Shift in Heartland Power”, *Global Research* 22 March 2010, <http://www.globalresearch.ca/ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128>.
- Friedman, George. 2013. “Ukraine: On the Edge of Empires.” *Stratfor Weekly*, December 17, 2013. https://www.stratfor.com/weekly/20101129_geopolitical_journey_part_6_ukraine.

- Gajić, Aleksandar i Nikola Rajić. 2022. „Geopolitički okvir ruske vojne intervencije u Ukrajini.” *Politika nacionalne bezbednosti* 22 (1): 127–146. doi.org/10.22182/pnb.2212022.6.
- Gajić, Aleksandar, i Slobodan Janković. 2012. „Četiri stuba srpske spoljne politike.” U *Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna i bezbednosna politika EU*, 176–199. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Gajić, Aleksandar. 2022. „Geopolitički položaj i neutralnost malih zemalja: primer Srbije.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, prir. Veljko Blagojević. Beograd: Medija Centar „Obrana”.
- Igrutinović, Milan. 2022. „Strah i ambicija: Srbija, vojna neutralnost i strateško odvracanje.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, prir. Veljko Blagojević, 39–56. Beograd: Medija Centar „Obrana”.
- Kolarski, Ljiljana. 2022. „The Impact of the War in Ukraine on Western Balkans.” *The Policy of National Security* 23 (2): 87–107. doi.org/10.22182/pnb.2322022.5.
- Konyvtar, Viktor. 2014. *Ukraine in Europe* (geographical location and geopolitical situation). http://www.mtafki.hu/konyvtar/Ukraine/Ukraine_in_Europe.pdf.
- Makinder, Halford. 2009. *Demokratski ideali i stvarnost*. Beograd: Metafizika.
- Morgan, Patrick. 1983. *Deterrence: A Conceptual Analysis*. London: Sage Publications.
- Novaković, Igor. 2019. „Stalna neutralnost u Evropi i strateška kultura.” *Vojno delo* (8): 242–255. doi: 10.5937/vojdela1908242N.
- Politika. 2017. „Hoj Ti: Maligni uticaj Rusije na Balkanu.” *Politika*, 18.05.2017. Poslednji pristup 23. februar 2023. <https://www.politika.rs/scc/clanak/380861/Hojt-Ji-Maligni-uticaj-Rusije-na-Balkanu>.
- Ratković, Borislav (ur.). 1981. *Vojni leksikon*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Rutland, Peter. 2015. „Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis” U *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa, 129–140. Bristol: E-International Relations.
- Spykman, Nicholas. 1942. *America`s Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*. New York: Harcourt, Brace&Co.

- Spykman, Nicholas. 1944. *The Geography of Peace*. New York: Harcourt, Brace&Co.
- Stepić, Milomir, 2004. „Promenljivost determinanti geopolitičkog položaja srpskih zemalja.” *Srpsko pitanje – geopolitičko pitanje*. Beograd: Jantar grupa.
- Stepić, Milomir. 2001. *U vrtlogu balkanizacije*. Beograd: Službeni list.
- Stepić, Milomir. 2012. „O srpskom geopolitičkom identitetu.” *Srpska politička misao* 36 (2): 11–40. doi.org/10.22182/spm.3622012.1.
- Vankovska, Biljana. 2020. “Geopolitics of the Prespa Agreement: Background and After-Effects”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 20 (3): 343–371. Oxfordshire: Taylor and Francis.
- Weber, Bodo, i Kurt Bassuener. 2014. *Western Balkan and the Ukraine Crisis – a changed game for EU and US policies?* DPC Policy Paper. Berlin – Sarajevo: Heinrich Boll Stiftung.
- Zarić, Ivan, i Željko Budimir. 2022. “The Great Powers Geopolitical Competition Over the Balkans – The Influence of Ukraine Crisis.” *The Review of International Affairs* LXXIII (1186): 79–104. doi.org/10.18485/iipe_ria.2022.73.1186.5.

Aleksandar Gajić*

Institute for European Studies, Belgrade

GEOPOLITICAL POSITION OF SERBIA AFTER THE BEGINNING OF THE WAR IN UKRAINE: NEUTRALITY AND STRATEGIC DETERRENCE IN A CRISIS CONTEXT

Resume

The Paper examines the contemporary geopolitical position of the Republic of Serbia after the beginning of the war in Ukraine, with the aim of confirming the hypothesis that even in the new, difficult geopolitical conditions, it is possible to maintain the current policy of military neutrality and increase its own capacities for strategic deterrence. Starting with the geopolitical position of Ukraine in the Eurasian space, the strategies and goals of "Great Powers" in this conflict and the importance that Russia's current military confrontation with the "collective West" is taking in it, the first part of the Paper examines the influence of crisis in East Europe and on Serbia's foreign policy strategy (which, before the beginning of conflict, was moving between neutrality and the "hedging strategy"). Therefore, first part of the Paper gives brief theoretical overlook on foreign policy strategies of small states and their conditioning by geopolitical factor, primarily geopolitical position. With all that taken into consideration, it is easier to have clear overview of Serbia's current geopolitical position and dilemmas. The second part of the Paper is dedicated to the description of Serbia's contemporary difficult position in the new geopolitical circumstances ("lonely and in the encirclement"), in order to better understand both the numerous challenges to which Serbia is exposed and its foreign policy moves aimed at preserving its military neutrality and the ability for strategic deterrence. On the one hand, Serbia wants to keep up its processes of accession to the EU and to continue to develop the best possible relations with the West and not to confront it and be isolated. On the other hand, Serbia wants to maintain existing relations with the Russian Federation which are of vital interest to Serbia because, as a permanent member of the UN Security Council,

* E-mail address: romero@eunet.rs.

* Овај рад је примљен 29. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

Russia is able to prevent the accession of Kosovo and Metohija, the breakaway southern Serbian province, to the United Nations as an independent state. Serbia also wants to preserve the current supply of cheap energy resources for its internal needs from the Russian Federation, because it has no real alternative for them. While remaining military neutral, Serbia also needs to increase its deterrence capabilities: the tightening of relations with certain neighbors increases not only the conflict potential, that is, the possible threat of the use of force, but also requires approaches of using "extended deterrence" with a necessary increase in independent forms of hard, military power, that is, additional investment in increasing one's own combat capacities, which would achieve the maximum achievable deterrence effect. The final considerations in the Paper refer to the geopolitical perspectives of persistence in neutrality, that is, to the confirmation of the basic hypothesis of the Paper on the sustainability of this policy in difficult circumstances.

Keywords: War in Ukraine, Geopolitical Position, Serbia, Foreign Policy Strategies, Neutrality, Strategic Deterrence